

УДК 94 (477)

*Ігор Гончаров**, *Лариса Цибуленко***

ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРСЬКОЇ ВЛАДИ В ХЕРСОНСЬКІЙ ТА ТАВРІЙСЬКІЙ ГУБЕРНІЯХ В ГАЛУЗІ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У даній статті розкриваються особливості здійснення державної політики імперської влади на території Херсонщини в сфері лісового господарства на початку ХХ ст. Особлива увага звертається на впровадження Столипінської реформи в досліджуваній галузі на місцевому матеріалі.

Ключові слова: лісонасадження, лісозбереження, закріплення пісків.

Лісова галузь для територій сучасної Херсонської області була і є стратегічно важливою гілкою народного господарства. Передусім це пов'язано з фактором піщаного масиву в самому її центрі та загрозою замету піском величезних просторів родючих земель Півдня України. Саме тому, з точки зору важливості лісу як умови розвитку сільського господарства в регіоні та історичного погляду на проблему заліснення Херсонщини, і постає **актуальність** даної роботи.

Щодо **історіографічної розробки** з теми, то слід зазначити, що вона не така уже і значна, а конкретно за нашими науковими завданнями взагалі не було виявлено жодних напрацювань дослідників. До проблем історії лісового господарства на Херсонщині звертаються у своїх роботах такі автори, як Погребняк П.С. [16, с. 56-61], Шевчук В.В. [19, с. 3-7], Шлапак В.П. [20, с. 71-74]. Крім того, можна згадати і загальні праці з історії лісового господарства України, в яких знаходимо відомості і про Херсонщину зокрема. Це роботи Котляревської Н.С. [13, с. 30-36] та Генсірук С.А [1, с. 112-140].

Так як однією з ключових проблем, що розглядаються в роботі, є вплив столипінської реформи на досліджувані процеси, окремою групою виділяємо

* Магістрант факультету психології, історії та соціології Херсонського державного університету

** Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та методики викладання Херсонського державного університету

літературу, що присвячена саме особливостям реформи. З узагальнюючих праць слід зазначити роботи колективу авторів В.В. Петровського, Л.О. Радченка, В.І. Семененка [15, с. 225-227], а також В.Г. Сарбея [18, с. 287-288]. У першій книзі питання реформи подається в процесі дослідження загальної історії України, звертаючи увагу на їх наслідки. Натомість В.Г. Сарбей розглядає столипінські нововведення в контексті процесу національного відродження українців другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Значної уваги столипінським реформам сільського господарства надано Панченком П.П. та Шмарчуком В.А. [14, с. 70-89], які вбачають в них основу формування в Україні фермерського типу сільського господарства., приділяючи значну увагу особливостям трансформації общинного землеволодіння, що нас особливо цікавить в контексті змін в формах лісового володіння в досліджуваний період.

Джерельну базу складають нормативні документи Російської імперії в галузі лісівництва перших десятиліть ХХ ст. [16], а також масив документальних джерел з фондів Державного архіву Херсонської області, а саме: ф. 10 «Материалы Херсонского Лесоохранительного Комитета» та ф. 202 «Материалы Таврического Лесоохранительного Комитета».

Мета, яку передбачається досягти в цій роботі, полягає в розкритті основних характерних особливостей політики російської влади в Херсонській та Таврійській губерніях щодо сприяння розвитку лісового господарства, обмежившись хронологічними рамками перших двох десятиліть ХХ ст.

Під час нашого попереднього дослідження нам вдалось з'ясувати, що усвідомлення небезпеки херсонських пісків і необхідність боротись з їх розповсюдженням почали розуміти ще з вісімдесятих років ХІХ ст. Перші кроки в цьому напрямку були здійснені Херсонським та Таврійським лісоохоронними комітетами та дали певні результати – загроза сипучих пісків була майже ліквідована [2, с. 4-8].

Проте початок століття, що характеризувався загостренням кризи в народному господарстві, і в лісовій сфері зокрема, нівелював успіхи попереднього періоду.

Реакцією російської влади на загальноімперську кризу господарства були прогресивні реформи П. Столипіна, слід яких спостерігаємо і в розвитку лісівництва Херсонщини на початку століття. Починаючи з 1906 року в нашому регіоні починається відродження лісового господарства після нетривалого періоду розорення. У документах цього періоду неодноразово зустрічаються згадки та нарікання про розорення колишніх насаджень селянами, або про їх пропажу через занедбання. Ось, наприклад, з листа 1900 р. до комітету селянина с. Терпіння: «Имея у себя частную собственность шелюговой земли...на которой растущий шелюг в большей части пропал, вследствие чего почти никакой доходности не получается...» [6, арк. 1]. З протоколу огляду каховської захисної дачі за 1914 рік: «...принадлежащая И. Шайкуну защитная дача в настоящее время переходит от одного владельца к другому – товариществу немцев-колонистов. Произраставшие в даче осокоревые и вербные насаждения хищнически истреблены предшествующими владельцами. В настоящее время сохранились лишь признаки леса в виде единичных деревьев в северной части бывшей дачи» [7, арк. 3]. Причиною такої пасивності щодо цієї проблеми з боку влади, на нашу думку, є незадовільна робота лісових чинів, а також втрата зацікавленості серед місцевого населення.

Ще в 1902 році таксатором Єфімовим, відрядженим в Єкатеринославську і Таврійську губернії для організації заліснення, було запропоновано проект відновлення лісонасаджень шляхом поділу пісків, основна маса яких знаходилась у володінні сільських громад, на подвірні наділи, що б дозволило ефективніше здійснювати лісові роботи та заощадити гроші на робочі ресурси [9, арк. 11]. Проте погодилось на це лише 5 сільських громад: Козачелагерівська, Великокопанівська, Чалбаська, Костогривівська та

Чулаківська [9, арк. 11]. Тому сюди не було направлено землемірів і лісові роботи в регіоні затихли аж до 1906 року.

З цього часу, згідно з новим столипінським законодавством, в губерніях починають створюватись землевпорядні комісії, в обов'язки яких входила турбота про розділ селянських громадських пісків при їх бажанні подвірно. За цей час бажання здійснити розділ виявили громади Голої Пристані, Збур'ївки, Олешок та Покровки. Проте затримка у цьому питанні полягає у невирішеності громадою способу поділу, а також важливим гальмуючим моментом було не до кінця розроблений проект обміну піщаних земель на оброчні статті чорнозему, за яким селяни отримували придатні сільськогосподарські угіддя, а за це мали обов'язок засадити лісовими насадженнями свою піщану плантацію. Наприклад: «...Такое положение вещей сказывается на отношении к работам крестьян, которые только выжидают результатов обмена песков упомянутых обществ» [9, арк. 13]. Ці фактори, за словами А. Пугачова – відповідального за заліснювальні роботи по Таврійській губернії з 1909 року, – і не дозволяли приступити до успішного та в широких масштабах заліснення цих територій.

Іншою особливістю цього періоду є зменшення площ колишніх захисних дач шляхом продажу земель власникам для розведення виноградників та фруктових садів, а також продаж для цих цілей колишніх дач приватних власників, що значно зменшило відсоток приватного володіння на ліси.

З 1909 року починається нова хвиля заліснення території Херсонщини. Завідуючим організацією робіт по укріпленню пісків у Дніпровському повіті та Таврійській губернії зокрема було призначено А.В. Пугачова. Він застав лісові насадження в такому вигляді: «По площади песков разбросаны разнообразные по величине участки насаждений шелюги, белой акации, сосны и др., принадлежавших как казне, так и землевладельцам и сельским обществам. Состояние насаждений, принадлежащих сельским обществам, очень печально» [10, арк. 9]. Як бачимо, процес знищення общинного володіння на ліс до цього періоду був неефективним. Стан справ кардинально змінюється в період 1909 –

1914 років, коли завдяки плідній роботі все ж вдалось поділити значну частину земель подвірно.

Запорукою успіху стала реалізація наміченої таксатором А.В. Пугачовим системної програми по закріпленню пісків у Дніпровському повіті, яка фактично відбивала трансформацію лісової політики в дусі столипінських реформ. Основні її принципи полягали у тому, що: 1) казенне лісне відомство має виділяти відповідні чини та сприяти забезпеченню посадочним матеріалом; 2) земства (як повітові, так і губернські) мають виділяти кошти на доставку матеріалів, найм об'їждчиків, придбання реманенту та створення майстерень з виробництва кошиків; 3) власники мають здійснювати лісові роботи за свій рахунок за сприяння спеціалістів [10, арк. 6]. Тобто закладено принцип досить тісної співпраці лісового департаменту з місцевими комітетами, органами місцевого самоврядування та населенням.

За сприяння пана Пугачова, як відповідального за заліснення Херсонсько-Бессарабського піщано-яружного регіону, почали систематично проводити роз'яснювальні роботи з місцевим населенням на сільських зборах, схилиючи їх до поділу пісків, а також до мотивування їх приймати активну участь у справі лісонасадження.

Крім того, з цього часу починають приділяти велику увагу створенню розсадної бази для наявності великої кількості посадочного матеріалу. Ще в 1905 році олешківський лісничий нарікав на брак посадочного матеріалу в існуючих на той час розсадниках [8, арк. 8]. Вже у 1910 році для задоволення потреб у саджанцях для пісків було закладено кінбурський розсадник на орендованій землі Є.М. Билимова площею у 2 дес., а також голористанський на землі голопристанської сільської громади у 1911 році [10, арк. 29]. Станом на 1914 рік було уже 4 розсадники. За сприяння земства було створено ще й фруктовий розсадник [10, арк. 10].

Характерною особливістю цього періоду є порівняно стабільне фінансування заліснювальних робіт. Земства як повітове, так і губернське,

починаючи з 1909 року, повністю задовольняли запити пана Пугачова для успішної організації лісових робіт. Наприклад, у 1910 році було перераховано 2 200 руб. на найнеобхідніше: найм земського лісного наглядача (600 р.), придбання інструментів (300 р.), закладка розсадників (900 р.). На 1912 рік було виділено земствами 27 667 руб., бо він ознаменувався закладкою нових розплідників, а також дослідної та метеорологічних станцій [10, арк. 13; 30]. Крім цього на щорічну заготовку і доставку посадочного матеріалу Таврійське губернське земство щорічно асигнувало 500 руб., 1914 р. було на ці акції було виділено по 1000 руб. кожним земством [12, арк. 42]. У зв'язку з воєнним часом паном Пугачовим було збільшено запит щодо асигнувань на 1915 рік до 4000 руб., пояснюючи це дефіцитом робочої сили та матеріалів, що зумовило б їх подорожчання, але було виділено всього 2000 руб. [9, арк. 42].

Таким чином, можемо констатувати, що політика, яка проводилась в сфері лісового господарства, сприяла інтенсифікації заліснення територій Херсонської та Таврійської губерній. Також слід відмітити позитивний вплив столипінської реформи на цей процес. Характерною особливістю цього періоду є поступовий відхід від неефективної общинної форми власності на ліси та надання переваги подвірним наділам. Позитивні зрушення спостерігаємо і в структурі управління, що характеризується створенням механізму тісної співпраці галузевого державного керівництва з місцевою губернською та повітовою владою, а також з органами місцевого самоврядування, котрі починають уважніше ставитись до лісового питання в регіоні, усвідомлюючи важливість його для успішного розвитку місцевого сільського господарства. Їх турбота проявилася, перш за все, в стабільному фінансуванні заліснювальних робіт та сприянню роботи землевпорядних комісій для швидшого поділу лісових наділів, або обміну їх на придатні до рільництва землі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Генсірук С. А. Історія лісівництва в Україні / С. А. Генсірук. – Л. : «Світ», 1995. – 421 с.

2. Гончаров І. С. Еколого-захисна діяльність Херсонського та Таврійського губернських лісоохоронних комітетів наприкінці ХІХ ст. / І. С. Гончаров // Проблеми регіональної історії : матеріали науково-практичної конференції молодих істориків / Ред. кол. : к.і.н., доц. Л. О. Цибуленко (голова), к.і.н., доц. Н. М. кузовові (відп. ред.). – Херсон, 2013. – С. 4–8.
3. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). – Ф. 10 : Матеріали Херсонського Лесоохоронного Комітета. – Оп. 1. – Спр. № 35 : «Протокол проведення дослідження лесной дачи у деревни Григорьевки Херсонського уезда, товарищества крестьян. Рапорт и прошения виборного Лагодовського товарищества Херсонському Лесоохоронному Комітету о прийнятті под. свою опеку». – 28 арк.
4. ДАХО. – Ф. 10 : Матеріали Херсонського Лесоохоронного Комітета. – Оп. 1. – Спр. № 40 : «Протоколи засідання лесоохоронного комітета о признанні защитной лесной дачи владения Таврического товарищества 26-ти домохозяев у деревни Любиной Херсонського уезда и документи к нему». – 15 арк.
5. ДАХО. – Ф. 202 : Матеріали Таврического Лесоохоронного Комітета. – Оп. 1. – Спр. № 23 : «Журнали засіданий Таврического Лесоохоронного Комітета и прошения землевладельцы Король об исключении из состава защитных лесных дачь землю, принадлежащую ей при с. Рыбальчем». – 23 арк.
6. ДАХО. – Ф. 202 : Матеріали Таврического Лесоохоронного Комітета. – Оп. 1. – Спр. № 40 : «Журнал засідання Таврического Лесоохоронного Комітета о прошении крестьян с. Терпение о разрешении расчистки лесных площадей дачи с. Терпение». – 9 арк.
7. ДАХО. – Ф. 202 : Матеріали Таврического Лесоохоронного Комітета. – Оп. 1. – Спр. № 50 : «Журнал засідання Таврического Лесоохоронного Комітета об исключении бывшей Каховской защитной дачи из площади защитных лесов». – 18 арк.

8. ДАХО. – Ф. 202 : Материалы Таврического Лесоохранительного Комитета. – Оп. 1. – Спр. № 59 : «Журнал Лесоохранительного Комитета и переписка с Лесным Департаментом и управляющим именем графа Мордвинова о награждении золотой медалью лесного кондуктора Несмеянова за степное лесоразведение...». – 25 арк.
9. ДАХО. – Ф. 202 : Материалы Таврического Лесоохранительного Комитета. – Оп. 1. – Спр. № 88 : «Постановления заседания Днепровской уездной земской управы об ассигновании денег на передвижение посадочного материала для посадки в Днепровском уезде. Приговоры сельских сходов Днепровского уезда о посадке на летучих песках шелюги и др.». – 114 арк.
10. ДАХО. – Ф. 202 : Материалы Таврического Лесоохранительного Комитета. – Оп. 1. – Спр. № 90: «Доклад и отчет старшего таксатора Пугачева в Таврическое губернское земское собрание о работах по укреплению песков в Таврической губернии». – 31 арк.
11. ДАХО. – Ф. 202 : Материалы Таврического Лесоохранительного Комитета. – Оп. 1. – Спр. № 91 : «Проекты, сметы и переписка с Лесным Департаментом о закладке Днепровских казенных питомников». – 15 арк.
12. ДАХО. – Ф. 202 : Материалы Таврического Лесоохранительного Комитета. – Оп. 1. – Спр. № 96 : «Отчет за 1914 год, переписка с начальником Таврическо-Екатериносавского Управления Земледелия и Государственных Имуществ». – 44 арк.
13. Котляревська Н. С. Лісове господарство України: розвиток і проблеми сьогодення / Н. С. Котляревська // Актуальні проблеми економіки. – № 5. – 2010. – С. 30–36.
14. Панченко П. П. Аграрна історія України : Підручник / П. П. Панченко, В. А. Шмарчук. – К. : Т-во «Знання», 2000. – 342 с.
15. Петровський В. В. Історія України : Неупереджений погляд : Факти. Міфи. Коментарі / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І Семененко. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2010. – 624 с.

16. Погребняк П. С. Нижнеднепровские пески и проблема их освоения / П. С. Погребняк. // Природа. – № 8. – 1953. – С. 56–61.
17. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. — СПб., 1909. – Т. XXVI. 1906 год., № 28528.
18. Сарбей В. Г. Національне відродження України / В. Г. Сарбей. // Україна крізь віки. – Т. 9. – К. : «Видавничий дім Альтернативи», 1999. – 330 с.
19. Шевчук В. В. Історія лісу в Нижньодніпровських пісках / В. В. Шевчук. // Лісівництво і агролісомеліорація . – Харків. – Вип. № 103. – 2002. – С. 3–7
20. Шлапак В. П. Особливості заліснення Нижньодніпровських пісків культурами інтродукованих видів роду *Pinus L.* / В. П. Шлапак // Наукові праці Лісівничої академії наук України. – Вип. № 2. – 2003. – С. 71–74.

В данной статье раскрываются особенности осуществления государственной политики имперских властей на территории Херсонщины в сфере лесного хозяйства в начале XX в. Особенное внимание уделяется внедрению Столыпинской реформы в изучаемой отрасли на местных материалах.

Ключевые слова: *лесонасаждения, лесоохрана, укрепление песков.*

In this article is telling about the features of the state policy of imperial authority in Kherson region in the field of forestry in the early twentieth century. Particular attention is paid to the implementation of the Stolypin's reforms in the field of study at the local material.

Keywords: *afforestation, protection of the forests, fixing of the sands.*